

RING ÉVA

Egy osztrák kereskedelmi tanácsos élményei Moszkvában

Karl von Zinzendorf 1774-es naplója

A 18. század egyik legnagyobb utazójának minden kétséget kizáróan Karl von Zinzendorf gróf tekinthető, aki bejárta egész Európát, beleértve a kontinens olyan peremterületeit is, mint Szicília, Portugália vagy Magyarország és Erdély.² Tanulmányomban az 1774-ben tett

¹ Ludwig und Karl Grafen und Herren von Zinzendorf. *Ihre Selbstbiographien nebst einer kurzen Geschichte des Hauses Zinzendorf*. Hrsg. von Gaston Grafen von Pettenegg. Wien, 1879. 9.; Zinzendorf Karl Graf, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums, enthaltend die Lebensskizzen der denkwürdigen Personen, welche seit 1750 in den österreichischen Kronländern geboren wurden oder darin gelebt und gewirkt haben*. Hrsg. von Constantin von Wurzbach, Wien 1891. 160–164.; Langfelder, Erzsébet: *Les Séjours en Suisse, en France et en Belgique du comte de Zinzendorf d'après son journal, 1764–1770*. Szeged, 1933.; Wien von Maria Theresia bis zur Franzosenzeit : aus den Tagebüchern des Grafen Karl von Zinzendorf. Hrsg. von Hans Wagner, Wien, 1972.; Balázs, Éva: *Karl von Zinzendorf et ses relations avec la Hongrie à l'époque de l'absolutisme éclairé*. Budapest, 1975. A Karl von Zinzendorfra vonatkozó irodalom szinte teljes felsorolását nyújtja Szergej Karp tanulmánya: *Les livres et les gens du livre dans le voyage de Karl von Zinzendorf en Russie (1774)*. In: *La prosopographie des hommes du livre*. Ed. Frédéric Barbier, Dominique Varry, Juliette Guilbaud. Villeurbanne, 2005. 62–74.

² Karl von Zinzendorf, *Journal. Chronique belgo-bruxelloise, 1766–1770*. Éd. Georges Englebert. Bruxelles, 1991.; Lebeau, Christine: *La conversion de Karl von Zinzendorf : affaire d'État ou affaire de famille*, *Revue de synthèse* (4e série), nr. 3-4 1993. 473–495.; Lebeau, Ch.: *Aristocrates et grands commis à la Cour de Vienne, 1748-1791: le modèle français*. Paris, 1996.; Watzlawick, Helmut: *Un été pluvieux dans la vie du comte de Zinzendorf. Souvenirs météorologiques d'un voyage en Suisse*. C'est la faute à Voltaire, c'est la faute à Rousseau [Mélanges Jean-Daniel Candaux]. Éd. Roger Durand. Genève, 1997. 141–153.; Klingenstein, Grete: *Spanien im Horizont der österreichischen Aufklärung. Zinzendorfs Kommerzialisreise nach Spanien im Jahre 1767*. In: *Geschichtsforschung in Graz: Festschrift zum 125-Jahr-Jubiläum des Instituts für Geschichte der Karl-Franzens-Universität Graz*. Éd. Herwig Ebner, Horst Haselsteiner, Ingeborg Wiesflecker-Friedhuber, Graz, 1990. 115–126.; Klingenstein, G.: *Karl von Zinzendorf, un économiste autrichien en France, 1764–1769*. In: *Mozart: les chemins de l'Europe* [colloque, Strasbourg, 1991]. Dir. Brigitte Massin. Strasbourg, 1997. 71–75.; Link, Dorothea: *Vienna's Private Theatrical and Musical Life, 1783-92, as reported by Count Karl Zinzendorf*, *Journal of the Royal Musical Association*, nr 122/2. (1997) 205–257.; Trampus, Antonio: *Economia e stato delle riforme nel litorale austriaco dal diario del conte Zinzendorf (1771)*. Archeografo Triestino, t. 50. (1990) 67–106.; Trampus, A.: *Dalla storia delle idee alla storia della musica: il diario del conte Zinzendorf come fonte per una ricerca interdisciplinare*, *Recercare*, nr. 5. (1993) 153–169.; Trampus, A.: *Karl von Zinzendorf tra Maria Teresa e Giuseppe II*, *Quaderni giuliani di storia*, t. 14. (1993) 45–55.; Trampus, A.: *l'orizzonte degli slavi del sud: Sigismondo Zoïs e Karl von Zinzendorf*. Münchner Zeitschrift für Balkankunde, nr. 9. (1993) 45–52.; *Karl Graf von Zinzendorf, Aus den Jugendtagebüchern, 1747, 1752 bis 1763* (nach Vorarbeiten von H. Wagner). Éd. Maria Breunlich, Marieluise Mader, Wien–Köln–Weimar, 1997.; Trampus,

utolsó nagy utazásának egyik epizódját, moszkvai tartózkodását kívánom bemutatni. A gróf ez alkalommal Galíciát, Podóliát, Bukovinát, a Lengyel Királyságot, Litvániát, Oroszországot, majd Finnországon át Svédországot és Dániát kereste fel, naplójának ez a terjedelmes része azonban nem képezi írásom tárgyát. Meggyőződésem szerint feljegyzései azért érdemlik meg, hogy szélesebb körben is megismerjék azokat, mert egy világlátott és előítéletektől mentes utazó reflexióit foglalják össze, aki képes volt viszonylag objektív összehasonlításokat tenni Európa különböző részei között. Mielőtt azonban rátérnék moszkvai tartózkodásáról szóló feljegyzéseinek ismertetésére, röviden bemutatom a szerzőt.

Karl von Zinzendorf und Pottendorf 1739-ben született Szászországban. Unokaöccse volt annak a Ludwig von Zinzendorf grófnak, aki saját birtokán, a sziléziai Herrnhutban újra megalakította a Cseh és Morva testvérek egyházát³ a cseh bevándorlók számára, s annak első vezetője lett.⁴ Karl von Zinzendorf lutheránus vallásúnak született, jogi tanulmányait a jénai egyetemen végezte 1756–1761 között. Ezt követően, hallgatva féltestvére, Ludwig⁵ tanácsára, aki már korábban áttelepült Bécsbe, s a kormányzati karrier kedvéért áttért a katolikus vallásra, elhatározta, hogy ő is Ausztriába költözik. Itt először az alsó-ausztriai kereskedelmi kamarában kapott állást, később a Habsburg Monarchia Kereskedelmi Tanácsának tagja lett. 1764-ben ő is áttért a katolikus vallásra, majd belépett a Német Lovagrendbe. Hosszú tanulmányutakra küldték, s részletes beszámolókat kellett készítenie más országok gazdasági helyzetéről. Utazásai során alapos ismeretekre tett szert a bányászat, a mezőgazdaság, a manufaktúraipar, a csatornák építése és a vámügyek terén. A bécsi udvar szolgálatában –

A.: *Le comunicazioni tra il Veneto e l'area germanica in età moderna: dalle missioni diplomatiche ai viaggi del conte Zinzendorf*. In: La storia e le tradizioni del Veneto: le relazioni e le forme della comunicazione tra l'area veneta e il mondo germanico [colloque, Castelbrando-Cison di Valmarino, 2002]. Venezia, 2003. 121–158.; Faber, Eva – Garms-Cornides, Elisabeth: *Die "Entdeckung" Siziliens zwischen Kreuzfahrt, Kommerzreise und Grand Tour. Zinzendorf versus Riedesel*. In: *Grand Tour: adeliges Reisen und europäische Kultur vom 14. bis zum 18. Jahrhundert* [colloque, Villa Vigoni-Paris, 1999–2000]. Éd. Rainer Babel, Ostfildern, J. Thorbecke. 2005. 341–356.; Fattinger, Elisabeth: *Gestaltung und Gewinn einer "Auftragsreise": Karl Graf Zinzendorf in Großbritannien (1768)*. In: *Europareisen politisch-sozialer Eliten im 18. Jahrhundert. Theoretische Neuorientierung–kommunikative Praxis–Kultur- und Wissenstransfer*. Éd. Joachim Rees, Winfried Siebers und Hilmar Tilgner. Berlin, 2002. 129–158.; Карп, С. Я.: *Тевтонский рыцарь в России 1774 года*. In: *Общественная мысль в контексте истории культуры*. Éd. О. Kudrjavcev. Moszkva, 2004. 253–276.; *Europäische Aufklärung zwischen Wien und Triest: Die Tagebücher des Gouverneurs Karl Graf von Zinzendorf 1776–1782*. (Veröffentlichungen der Kommission für Neuere Geschichte Österreichs, Band 103). Hrsg. von Eva Faber, Grete Klingenstein, Antonio Trampus et alii, Wien, 2009.; lásd még: Ághné Ring Éva: *Karl von Zinzendorf a 18. század nagy utazója és 1774-es galíciai utazása*. In: *Kelet-európai sorsfordulók*. Szerk. Juhász József – Bartha Eszter – Fóris Ákos – Mezei Bálint – Nagy Éva Katalin – Szuda Krisztina Eszter. 2016. 15–24.

³ Unitas Fratrum, Jednota bratrská, amelynek működését az 1618-as cseh rendi felkelés leverése után betiltották. A másként Cseh vagy Morva testvéreknek nevezett egyházat a radikális huztita szekták maradványaiból alakította Řehoř Rokycan 1457-ben Kunwaldban. Sokáig üldözték őket, mert a katolikus egyház nem engedélyezte a működésüket, de a Cseh Hitvallás elfogadása (1571) után szabadon tevékenykedhettek. Főpapjuk volt Jan Amos Komenský, akinek a fehérhegyi vereség után el kellett hagynia Csehországot. Heussi, Karl: *Az egyháztörténet kézikönyve*. Budapest, 2000. 270–271.

⁴ Nikolaus Ludwig Graf von Zinzendorf (1700–1760), lutheránus, pietista teológus, a herrnhuti testvérgyülekezet püspöke. http://www.hymntime.com/tch/bio/z/i/n/zinzendorf_nlv.htm (letöltés: 2018. aug. 6.)

⁵ Wagner, Hans: *Zinzendorf, Ludwig Graf*. Biographisches Lexikon zur Geschichte Südosteuropas. Bd. 4. München, 1981. 493.

és annak költségére – csaknem tizenkét éven át utazgatott Európában, hogy megismerje a gazdasági növekedés, a kereskedelem fejlődésének titkait. Tanulmányunkban tárgyalt utazásáról visszatérve hamarosan Trieszt kormányzójává, majd II. József gazdasági tanácsadó-jává nevezték ki. 1792-ben lett az Államtanács tagja, majd 1793–1802 között az udvari számvevőszéket irányította Bécsben.

Írásomban jegyzeteinek azon 1774. augusztus 6. és 11. között írott részét elemzem, amelyeket Moszkvában vetett papírra, ez összesen 14 oldalt tesz ki. A napló rövid, lényegre törő információkat tartalmaz: hánykor kelt, hol reggelizett, kivel beszélt, kivel sétált, mivel töltötte az időt ebédig, vacsoráig, mit látott útközben. Feljegyzi a tanácskozásokat, azok napi-rendjét, az előterjesztéseket és szerzőiket, a társasági témákat, de a színházi és operaelőadásokat is, ezért tartották naplóit sokan alkalmasnak a Habsburg Monarchia vagy éppen a korabeli színházi élet történetének leírására.⁶ Az utazásai során készített feljegyzések összesen 56 kötetet tesznek ki, melyek Bécsben a Haus-, Hof- und Staatsarchivban találhatók, s több részük már nyomtatásban is megjelent.⁷ Szászországi származása ellenére Karl von Zinzendorf franciául írt. Nyelvtudása, helyesírása tökéletesnek mondható, látszik, hogy jó nevelést kapott fiatal korában. Mivel jegyzetei a helyszínen készültek, és vélhetőleg sietve vetette papírra azokat, a kézírás sokszor igen nehezen olvasható. Arra azonban kifejezetten törekedett, hogy a meglátogatott helységek nevét minél pontosabban írja le. Rendszerint minden egyes tájegységnél előre felvázolta a követendő útvonalat, amelyet a rendelkezésére álló térképek alapján jelölt ki. Állítása szerint nemcsak a barátai kérték tőle kölcsön az egyes országokban írt naplóit, hanem az uralkodók is.⁸ Azt is tudjuk, hogy szerette az irodalmat, útközben, ha megállt valahol, mindig olvasott, és feljegyezte, ha könyvet vásárolt a könyvkereskedésben.⁹

Többnyire saját kocsiján utazott, s a postaállomásokon váltott lovakat. Kereskedelmi tanácsos lévén gondosan regisztrálta a postaállomások állapotát, tisztaságukat, a kölcsönzött lovak kvalitásait, az utak, hidak állapotát, a fogadók által nyújtott szolgáltatások minőségét. Az étkezésekkel viszont alig foglalkozott jegyzeteiben. Amikor egy-egy városban megállt, általában a város vezetői, akiket jó előre értesítettek érkezéséről, szállásolták el vagy saját lakásukban, vagy egy kastélyban. Karl von Zinzendorf ilyenkor igyekezett beilleszkedni a helyi társasági életbe, hagyta, hogy elvezessék a nevezetességekhez, bemutassák a legfontosabb személyeknek. Így feljegyzéseiből nemcsak az egyes kastélyok belső berendezéséről alkothunk képet, hanem a helyi társasági életről, az úri társaság fogyasztási szokásairól is. Témánk szempontjából ez naplójának egyik fogyatékosága, mert Zinzendorf elsősorban a társadalmi és szellemi elittel lépett kapcsolatba, más csoportokról csak felületes képet alkotott. További problémát jelent, hogy vendéglátói nevét, rezidenciájuk helyét általában nem említi, ezért utólag nehéz azonosítani, hogy pontosan kinél és hol járt.

⁶ *Das Tagebuch des Grafen Karl von Zinzendorf und Pottendorf als theatergeschichtliche Quelle.* [Mit Abb.] Hrsg. von Ulrich Harbecke, Schwarzbild, 1969.

⁷ Lásd az 1. lábjegyzetet.

⁸ 1774. március 9-én például abból az alkalomból találkozott Mária Teréziával, hogy bemutassa neki erdélyi naplóját. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár. Másolatok gyűjteménye. Külföldön őrzött magyar vonatkozású levéltári anyagok nyilvántartása. Ausztria Österreichisches Staatsarchiv Haus-Hof- und Staatsarchiv, Kabinettsarchiv. Kabinettskanzlei. Nachlässe der Kabinettskanzlei. X4570. Nachlass Zinzendorf. Tagebücher (a továbbiakban: MNL OL, Nachlass Zinzendorf, Tagebücher, Band 19.) (W 603.). f. 26.

⁹ Karp: *Les livres*, 61–71.

Az utazás ötletétől az indulásig

Az oroszországi utazás gondolata eredetileg Zinzendorftól származott, de erre inspirálta a portugál Don João de Bragança¹⁰ főherceg is, aki 1774. március 17-én javasolta neki, keresse fel az északi országokat is. A portugál főherceg, aki a Pombal márki¹¹ reformjait ellenző csoporthoz tartozott, 1768 óta élt Bécsben. Jóval később, már Oroszországban járva árulta el útítársának, hogy a szerelem készítette erre a hosszú útra: orosz barátnőjének a hazáját szeretne volna megismerni.¹² Zinzendorf tetszését azonnal elnyerte az ötlet. Ismerve politika iránti érdeklődését nem meglepő, hogy Oroszország törökök feletti fényes győzelmeit¹³ hallva a kereskedelmi tanácsos roppant kíváncsi lett a cári birodalomra. Mária Terézia azonban nem volt elragadtatva az ötlettől, amikor 1774. március 9-én átvette a gróf erdélyi naplóját.¹⁴ Elutasítóan reagált a felvetésre Kaunitz kancellár is, aki azzal vádolta Zinzendorft, hogy bele akar avatkozni a külpolitikába.¹⁵ Gyanakvását az válthatta ki, hogy az orosz–török békétárgyalások, amelyekbe Ausztria is bekapcsolódott, még nem zárultak le. Az ötlet azonban mégsem esett kútba. A gróf április 11-én audiencián járt II. József császárnál, akinek már úgy vetette fel a szentpétervári utazás gondolatát, hogy megígérte, útközben tanulmányozni fogja Galícia gazdasági adottságait, és javaslatokat tesz majd a tartomány fejlesztésére. Ezzel nyerte meg az uralkodót, aki egyébként személyesen is érdeklődött Oroszország iránt, és javasolta, hogy Zinzendorf feltétlenül keresse fel Moszkvát is. Együttal ígéretet tett arra, hogy tervét támogatni fogja az Államtanácsban.¹⁶ Ettől kezdve az események felgyorsultak, és a gróf tudatosan készült az utazásra. Testvére, Ludwig megszerezte számára a létező legnagyobb orosz térképet.¹⁷ Kaunitz kancellár április 17-én értesítette arról, hogy megszűletett a döntés utazása engedélyezéséről, s május 2-án II. József személyesen is adott neki tanácsokat az oroszországi utazásra vonatkozóan. Ettől kezdve Zinzendorf szinte minden nap találkozott Bécsben tartózkodó lengyelekkel vagy a térségre vonatkozóan kiterjedt ismeretsséggel rendelkező személyekkel. Norvégia térképét május 6-án az udvari csillagásztól, Hell Miksától kapta meg.¹⁸

¹⁰ João Carlos de Bragança (Duke de Lafões) (1719–1806) a királyi család oldalági leszármazottja. Politikus, katona, utazó és Gluck, Haydn, Mozart támogatója. Tanulmányait a Coimbra Egyetemen végezte. Pombal ellenfele volt, ezért egy titkos diplomáciai misszióval elhagyta Portugáliát. Részt vett a hétéves háborúban, 1768-tól Bécsben élt. Pombal bukása után visszatért Portugáliába, ahol magas állami és katonai tisztségeket töltött be. 1779-ben közreműködött a Portugál Tudományos Akadémia megalapításában, támogatta a felvilágosodás eszméinek elterjedését hazájában. <https://studylib.es/doc/8479719/revista---universidad-de-chile> (letöltés: 2018. aug. 6.)

¹¹ Pombal márki nevéhez fűződik Portugália modernizálása, Lisszabon újjáépítése az 1755-ös nagy földrengés után, valamint a jezsuiták kiűzése. <https://www.britannica.com/biography/Marquis-de-Pombal>. (letöltés: 2018. dec. 7.)

¹² MNL OL, Nachlass Zinzendorf, Tagebücher, Band 19./ (W 603.). 1774. márc. 17. f. 29. Kezdetben valóban úgy volt, hogy együtt indulnak útnak, de ez a galíciai kitérő miatt elmaradt.

¹³ Törökország 1768 nyarán üzent hadat Oroszországnak abban a reményben, hogy a lengyel felkelők által is szorongatott cári birodalom vereséget szenved. Oroszország azonban váratlanul nagy győzelmet aratott, bevonult a román fejedelemségekbe, míg flottája a Földközi-tengeren délről támadta a Jón-szigeteket. Bély, Lucien: *Les relations internationales en Europe XVIIe-XVIIIe siècles*. Paris, 1992. 570–571.

¹⁴ MNL OL, Nachlass Zinzendorf, Tagebücher, Band 19./ (W 603.). 1774. ápr. 15. f. 38.

¹⁵ Uo.

¹⁶ Uo. f. 36.

¹⁷ Uo. Ápr. 19. f. 39.

¹⁸ Uo. f. 46.

Az utazás

A gróf május 15-én éjjel után indult hosszú útjára Bécsből saját hintójával. Útközben gyakorlatilag csak lovakat váltani és étkezni állt meg, folyamatosan utazott, amíg meg nem érkezett az előre eltervezett városba, ahol már készültek a fogadására. Mivel ekkor Galícia még osztrák katonai megszállás alatt állt, érdemben a helyi parancsnokok foglalkoztak vele.

1774. május 28-án érkezett meg Lembergbe (Lviv, Ukrajna), és valamivel több mint két hetet töltött Galíciában. Június 14-én folytatta útját Lengyelországba, és július 4-én érkezett meg Varsóba, ahol a magyar gróf Reviczky Károly¹⁹ nagykövet (és híres orientalista) fogadta. Az ő rezidenciáján szállt meg és várta be a portugál főherceget. Esténként Stackelberg²⁰ orosz nagykövethetnél vacsorázott, akitől felvilágosítást, térképeket és ajánlólevelet kért az oroszországi úthoz. Duc de Bragançe július 14-én érkezett meg Varsóba, s 20-án együtt indultak el hosszú útjukra.²¹

Két hintóval kezdték meg útjukat, a portugál főherceg két szolgát is vitt magával, Zinzendorf azonban csak a kocsisát. Igyekeztek gyorsan haladni, ritkán álltak meg egy-egy nagyvárosban, legtöbbször a kocsiban vagy a szabad ég alatt töltötték az éjszakát. Július 30-án érték el az úgynevezett Új-Oroszországot, vagyis azt a területet, amelyet Lengyelország 1772-es felosztása során a cári birodalomhoz csatoltak.²² Itt csak az útlevelüket kérték el, a tényleges ellenőrzés továbbra is a régi orosz határnál, Szmolenszkben zajlott, ahová augusztus 1-jén érkeztek meg. Bejelentkeztek a parancsnokhoz, felmutatva Stackelberg nagykövet levelét, s hosszas várakozás után a parancsnok megrendelte számukra a lovakat, és kíséretet is adott melléjük.²³ Egy fogadóban szálltak meg, és másnap folytatták útjukat a kijelölt irányban,

¹⁹ Reviczky Károly Imre (Revisnye, Árva vármegye, ma: Revišné, Szlovákia, 1737 – Bécs, 1793. augusztus 10.) magyar főúr, politikus, diplomata, berlini követ, császári miniszter, a Reviczky család tagja. Jelentős és méltatlanul elfelejtett orientalista, ő fedezte fel Európa számára Háfiz perzsa költőt. Reviczky János Ferenc Zemplén megyei országgyűlési követ és Barthodeiszky Anna Mária fia, aki a szülői házban kiváló, gondos nevelésben részesült. Igazi nyelvzséni volt, a magyar, latin, görög, német, francia, angol, olasz, arab, perzsa és török nyelvet beszélte. Nagy nyelvismerete készítette arra, hogy politikai pályára lépjen. Konstantinápolyban az ausztriai követségnél hivatalnokoskodott, majd 1772–1773-ban a varsói udvarnál képviselte a bécsi udvart, nagy szerepe volt Galiciának és Lodomériának Magyarországhoz csatolásában. Innen 1782-ben Berlinbe helyezték át, 1786-ban pedig Londonba hasonló minőségben. Ott hosszabb ideig mint magánember kizárólag a tudomány-nak szentelte idejét. 1773-ban bárói, 1787-ben pedig grófi rangra emelték. Tagja volt a Máltai lovag-rendnek és nagykeresztése a Magyar Királyi Szent István-rendnek. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-irok-elete-es-munkai-szinnyei-jozsef-7891B/r-A2FE9/reviczky-karoly-imre-revisnyei-grof-A49E7> (letöltés: 2018. aug. 6.)

²⁰ Az első felosztás ratifikálása után (1772. aug. 5.) Otto Magnus von Stackelberg lett az új orosz nagykövet Varsóban. A valóságban ő uralkodott II. Katalin nevében. Wandycz, Piotr Stefan: *The price of freedom: a history of East Central Europe from the Middle Ages to the present*. London–New York, 2001. 128.

²¹ MNL OL, Nachlass Zinzendorf, Tagebücher, Band 19./ (W 603.). 1774. július 20. f. 100.

²² MNL OL, Nachlass Zinzendorf, Tagebücher, Band 19./ (W 603.). 1774. júl. 30. f. 109.; Mihail Nyikityics Volkonszkij herceg szerepéről az első felosztásról folyó tárgyalásokon lásd: Sztjegnyij, P. V.: *Razgyeli Poli i diplomatyija Jekatyerinü II. 1772–1793–1795*. Moszkva, 2002. 120–124. Az 1772-es első felosztás során egyébként Oroszország csak viszonylag kis területet foglalt el, amelynek nagy részén orosz vagy belorusz lakosság élt. Lásd: Ring Éva: „Lengyelországot az anarchia tartja fenn?” Budapest, 2001. 168. A cárnő „önmegtartoztatása” feltehetőleg annak volt köszönhető, hogy számára sokkal fontosabb volt a törökökkel kötött béke, ahogyan ez kitűnik Zinzendorfnak a vezető orosz politikusokkal és katonatisztekkel folytatott beszélgetéseiből is.

²³ Uo. f. 111–112.

ettől kezdve azonban a rossz utak miatt rendszeresen adódtak problémáik a hintókkal: hol egyikük, hol másikuk kocsija romlott el, s hosszasan kellett várakozniuk a javításra. Fogadó hiányában az éjszakát néha a szabad ég alatt kellett tölteniük, máskor a helyi földbirtokosok látták vendégül őket. Augusztus 6-án érkeztek meg Moszkvába, ahol Zinzendorf kénytelen volt beadni hintóját egy kocsiszínbe alapos javításra.

A régi orosz fővárosban

Augusztus 6-án fél tíz körül hatalmas város körvonalait és harangtornyok sokaságát pillantották meg a távolból. Észak felé kirajzolódott a Moszkva folyó, és az utazók szeme káprázott a templomtornyok aranyozott kupoláin lángoló napfénytől. Rövid időre megálltak, hogy élvezzék a látványt, azután elérték a folyót, és átkeltek egy hajóhídon. Ahogyan a kocsi legördült a hídról, a csendőrök beültek Zinzendorf kocsijába, s átvizsgálták azt.²⁴ Az eljárás nem tartott sokáig, hamarosan folytathatták útjukat.

Szállásuk keresésére indulva azonnal felejthetetlen látványban volt részük. A közeli ház ajtaja hirtelen kicsapódott, s egy anyaszült meztelen nő szaladt ki az utcára, majd eltűnt a szemközti oldalon. A házat gőzfürdőnek vélték, de még fel sem ocsúdtak a meglepetésből, amikor az említett ház udvarán egy egész csapat meztelen nőt pillantottak meg, akiket állig felöltözött férfiak vettek körül. Az épületből további tizenkét-tizenhárom év körüli pucér lányok és fiúk rajzottak ki.²⁵ A jelenet élénken bevésődött az emlékezetükbe, és később többször is próbáltak magyarázatot keresni rá, de ismerőseik azzal hárították el a válaszádat, hogy nem történt semmiféle illetlenség.²⁶

Az óriási városban nehezen tájékozódtak, dacára annak, hogy a szmolenszki őrmester velük tartott. Nem találtak senkit, aki németül útbaigazította volna őket. A Razumovszkij palotánál²⁷ a portugál főherceg kiszállt a kocsiból, Zinzendorf folytatta útját a német negyed felé egy francia divatáru kereskedő és egy olasz járókelő útmutatásai alapján. Elhaladt a Kreml, majd Kitajgorod²⁸ mellett, és délután egy óra körül megérkezett a német negyedbe „Lajoshoz, a borkereskedőhöz”.²⁹ Itt két szobát bocsájtottak a gróf rendelkezésére a ház földszintjén, az egyik ablaka az utcára, a másiké a kertre nézett.³⁰ Rövid pihenés után Zinzendorf felkereste Rudiger könyvkereskedő boltját.³¹

---

²⁴ Uo. f. 116–17.

²⁵ Uo.

²⁶ Uo. 117.

²⁷ Nem tudjuk, melyik palotáról van szó, talán a perovoi Razumovszkij rezidenciáról.

²⁸ Moszkva központi területe, amely a Kreml mellett fekszik. https://um.mos.ru/en/routes/kitay_gorod_moscow_city/ (letöltés: 2018. aug. 14.)

²⁹ Louis, marchand de vin volt a fogadóként is működő ház neve. MNL OL, Nachlass Zinzendorf, Tagebücher, Band 19./ (W 603.). 1774. aug. 6. f. 117.

³⁰ Uo.

³¹ Erről a látogatásról részletesen beszámol Szergej Karp már idézett írásában. *Les livres*, 1. lj. Christian Rüdiger, lipcsei könyvkötő, nyomdász, könyvkereskedő, aki 1762 óta élt Moszkvában, és 1794–1800 között bérelte az egyetemi nyomdát. Karp: *Les livres*, 69. Frédéric Barbier szerint a Société typographique de Neuchâtel en Russie képviselője volt. Barbier, Frédéric: «*La librairie parisienne, la Russie et les puissances du Nord au XVIIIe s.: l'invention de la médiatisation* .» In: Бек Просвещения. Т. I. Dir. S. Karp, Moskva, 2006. 199.

Délután Volkonszkij³² herceg szárnysegédje kereste fel, tolmácsolva a herceg vacsora-meghívását. Ezt megelőzően azonban Rowand³³ úr, Thomson³⁴ üzlettársa hírt hozott számára a békekötés megtörténtéről. A gróf megtudta, hogy Romanzov³⁵ tábornok katonái fényes győzelmet arattak a török hadsereg felett, így igen előnyös békét sikerült kötniük az ellenséggel. Oroszország flottát tarthat fenn a Fekete-tengeren, a Krím-félsziget, Moldva és Havasalföld pedig függő helyzetben marad. Micsoda vakszerencse! – jegyzi fel Zinzendorf. A békekötés azonban éppen időben történt, mert a Pugacsov lázadás³⁶ egyre veszélyesebbé vált, a felkelők felgyújtották Kazanyt, és minden nemest felakasztottak, akivel útközben találkozottak. A hírek szerint Moszkva felé tartanak, talán négyszáz versztnyire lehetnek a régi orosz fővárostól. Megtudta azt is, hogy Szentpétervárról két alakulatot vezényeltek ki ellenük.³⁷

Este nagy sétát tettek a portugál főherceggel, megnézték Orlov gróf palotáját³⁸, amelyet Zinzendorf valóságos építészeti remekműnek tartott. Főhomlokzatát oszlopokkal díszített perystilium ékesítette, s egy egész szigetet elfoglalt, amelynek egyik partját a Jauza folyó mosta. Átkeltek a folyón átívelő széles hídon, s balra a távolban megpillantották azt a bizonyos gőzfürdőt, amelyet érkezésükkor láttak. A másik oldalon a Nagy Péter által építtetett kórház emelkedett, udvarán sáros sétányok futottak szerte szét, a parkot hársfák díszítették.

³² Nem tudjuk pontosan, melyik Volkonszkij hercegről lehet szó. Szóba jöhet Szergej Fedorovics Volkonszkij herceg, Lev Tolsztoj úkapja, vagy Gregorij Szemjonovics Volkonszkij tábornok (1742–1824), mivel mindkettő katonatiszt volt. <https://um.mos.ru/en/personalities/volkonskiy/> (letöltés: 2018. aug. 14.); Vlasiev, F. A.: *Potomsztvo Rjurika*. Tom I. Nr. 3. Szentpétervár, 1907. 400., 412–413.

³³ A skót származású James Rowand, oroszul Jakov Jakovlevics Rowand moszkvai bankár és kereskedő volt, a Thomson Rowand & Co. kereskedő társaság idősebbik tagja. 1771–1791 között a moszkvai német negyedben lévő hatalmas rezidenciájában lakott a Bolsaja Ljubljanka utcában. <https://www.wilnitsky.com/scripts/redgallery1.dll/details?No=37418> (letöltés: 2018. aug. 6.)

³⁴ Az angol származású John Thomson, James Rowand üzlettársa a szentpétervári lerakatot vezette. Uo.

³⁵ Elképzelhető, hogy arról a Romantsov grófról van szó, aki II. Katalin későbbi nagykövete volt, és szerepet játszott a bajor örökösödési háború tárgyalásain, de úgy vélem, hogy Zinzendorf félreértette a nevet. A békekötés sorsát ugyanis Rumjancev tábornok győzelme döntötte el. A tábornok átkelt seregével a Dunán, mélyen behatolt Bulgáriába, s közben szinte teljesen megsemmisített egy török alakulatot. A békét eddig elutasító törökök most maguk kezdeményezték a tárgyalásokat. Bély: *Les relations internationales en Europe XVII–XVIII siècles*, 574.

³⁶ Jemeljan Ivanovics Pugacsov katona volt, aki súlyosan megsebesült az orosz–török háborúban. Ekkor elhagyta a hadsereget, vándorolni kezdett, s közben megismerte a doni kozákok, az üzemeknek bérbeadott és 1769 óta lázadó jobbágyok és a nemzetiségek panaszait. Elfogták, majd katonaszökevényként elítélték, de megszökött. 1773-ban robbantotta ki felkelését, amelyben egy új, a parasztok helyzetét megkönnyítő állam létrehozását és a jobbágyfelszabadítást tűzte ki célul, hivatkozva III. Péter cár néhány, a parasztság számára kedvező rendelkezésére. Tömegesen csatlakoztak hozzá a parasztság különböző csoportjai és a nemzetiségek soraiból. A felkelők az elfoglalt fegyvergyárak munícijával bevették Orenburgot, és ott alakították ki bázisukat. A török háború befejezése azért vált egyre fontosabbá az orosz kormányzat számára, hogy nagyobb katonai erőt tudjanak bevetni a felkelők ellen. Ez később sikerült, Pugacsovot elfogták és kivégezték. Pavlenko, N. I.: *Jekatyerina Velikaja*. Moszkva, 1999. 140–166.

³⁷ MNL OL, Nachlass Zinzendorf, Tagebücher, Band 19./ (W 603.). 1774. aug. 6. f. 117–118.

³⁸ Ez talán a Semenovskoje Otrada egy része lehet, amelyet Alekszej Grigorjevics Orlov (1734–1783) kezdett építtetni. Kathleen Berton Murell szerint Moszkva déli területein a Seremetyev és Orlov család építkezett a 18. század második felétől a régi Kasira út irányában: *Discovering the Moscow countryside. A Travel Guide to the Heart of Russia*. London – New York, 2001. 109.

A kert mögött erdő sötétlett, amelybe latyakos ösvények vezettek. Úgy hírlett, hogy tervezik az épület renoválását Golofkin³⁹ gróf palotájával együtt, s az új épületegyüttes neve Katherienhof lesz.⁴⁰

Tovább sétálva megpillantották a régi cári palotát, a Dvorecet, amely huszonkét évvel korábban leégett. Zinzendorf úgy vélte, nagyon kedvező volt a fekvése, s onnan szinte egész Moszkvát be lehetett látni. Mellette egy robusztus favavilon állt, ahol operaelőadásokat is rendeztek. Kapuja a Jauza felé nyílt.⁴¹ Nem messze tőle emelkedett a Suvalov palota, amelyet időközben egy vaskereskedő, Demidof⁴² megvásárolt. Ennek homlokzata rossz ízlésre vall – vélte Zinzendorf –, a díszítésére szánt apró szobrok alig látszanak.⁴³ Parkjában vasból és bronzból öntött szobrok álltak, s távolabb egy nagy mesterséges tó, amelynek feltöltéséhez sok vízre lehetett szükség. A parkban elszóra néhány fából épült kerti lak szolgált a vendégek elhelyezésére, s a kínai stílusú pavilonokat a kerti galériákkal két híd kötötte össze. Folytatva a sétát a távoli horizonton néhány tó vizét látták csillogni, amelyeket a Jauza formált a város határában. Kedvezőbb időjárás esetén a látkép sokkal szebb lehetne, jegyezte meg a gróf, mert akkor a tavakban nemcsak békák élhetnének.⁴⁴

Másnap reggel (augusztus 7-én) Zinzendorf kiegészítette feljegyzéseit a naplójában, majd misére ment. Ezután Duc de Bragançszal meglátogatták Thompson bankár angol mintára épült házát. A Pugacsov lázadásról és a fővárosban eluralkodó félelemről beszéltek, s 11 óra körül kocsiba ültek. Három helyen is földúton kellett haladniuk,⁴⁵ de végül megérkeztek a Kremlhez, a Nagy Ivánról elnevezett katedrális tornyához. A zöld és aranyszínű harangtornyokkal büszkélkedő épület zárva volt, de ők felmásztak a torony tetejére, s az onnan nyíló fenséges látvány kárpótolta őket a fáradalmakért. Zinzendorf megállapította, hogy fentről sokkal impozánsabb a hatalmas város képe, mert a Kremlt kicsi, nyomorúságos házak veszik körül. Itt van a központ, s a toronyból jó kivehető, ahogyan a városon át kanyarog a Moszkva folyó, amelyen igen élénk a hajóforgalom. Fentről be lehetett látni a Kreml egész épületegyüttesét, amely Zinzendorf számára nem tűnt különösebben jelentősnek. A távolban épülő komplexum, a Belüjgorodban épülő Árvaház⁴⁶ (*la maison des enfants trouvés*) szerint sokkal szebben mutatott. A magasból jól láthatták a Kremlt Kitajgorodtól és a Kitajgorodot

³⁹ Zinzendorf itt valószínűleg rosszul értette a nevet. Ez a Golovin palota, amelyet Fjodor Alekszejevics Golovin, Oroszország első kancellárja építtetett, s ez lett később Anna Ivanovna cárnő moszkvai rezidenciája. II. Katalin leromboltatta, és új, klasszicista stílusú rezidenciát építtetett a helyén.

⁴⁰ MNL OL, Nachlass Zinzendorf, Tagebücher, Band 19./ (W 603.). 1774. aug. 6. f. 117-118.

⁴¹ Nem tudjuk, hogy pontosan milyen előadásokra gondolhatott Zinzendorf. Az első operaelőadásra 1731. december 11-én került sor Moszkvában Anna cárnő koronázása alkalmából. Giovanni Ristori vígoperáját, a Calandrot adta elő II. Ágost százsz választó és lengyel király olasz társulata. Ezt követően az opera meghonosodott Oroszországban, de többnyire Szentpéterváron adták elő. Később, 1742-ben új operaházat avattak Moszkvában Erzsébet cárnő koronázása alkalmából. A zenekart Stählin vezényelte, ő tervezte a jelmezeket, és hangszereken is játszott a zenekarban. A Johann Adolf Hasse a Tito Vespasiano/La Clemenza di Tito című opera elé külön bevezető részt is írt a cárnő dicsőítésére. Ritzarev, Marina: *Eighteenth Century Russian Music*. London – New York, 2016. 39–47.

⁴² Ez valószínűleg Ivan Nyikityics Demidov vaskereskedő Gorokovszkij 4. alatt található moszkvai palotája lehet.

⁴³ MNL OL, Nachlass Zinzendorf, Tagebücher, Band 19./ (W 603.). 1774. aug. 6. f. 117-118.

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ Ez azt jelenti, hogy ott nem volt útburkolat. Aug. 7. f. 118-119.

⁴⁶ Uo.

Belüjgorodtól⁴⁷ elválasztó falat is, a látóhatár szélén pedig templomok halvány sziluettjei rajzolódtak ki.⁴⁸ A toronyból leereszkedve elsétáltak a 12 000 pud súlyú óriási haranghoz, amely akkor repedt meg, amikor Anna Ivanovna cárnő idejében meg akarták emelni. Körbejárták, és megállapították, hogy 30 láb a kerülete, be is mentek alá, hogy megvizsgálják, milyen magas, s meglepetve fedezték fel, hogy a harangot belülről csodálatos relief díszíti, amely az egyik oldalon a cárt és egy barátját, a másik oldalon egy feliratot ábrázol. Ezt követően visszafordultak a fogadóba, áthaladva Erzsébet cárnő diadalíve alatt.⁴⁹

A gróftot vacsorára Volkonszkij herceg⁵⁰ hívta meg a körülbelül hét versznyi távolságra lévő palotájába. Vendéglátója Moszkva kormányzója, a szenátus két házának vezetője volt, aki egyúttal Szentpétervár közigazgatásának 4. osztályát is irányította. Amikor Zinzendorf megérkezett, a vendégsereg már összegyűlt egy pavilonban, ahol egy balerina táncával szórakoztatta őket. A kerti lakból gyönyörű kilátás nyílt Moszkvára és a Kremlre. Itt megismerkedett Ostermann gróffal,⁵¹ a moszkvai kormányzóság főkormányzójával, akinek irányítása alá 7 járás, 30 város és megközelítőleg 2,5 millió férfi lakos tartozott. A gróftól megtudta, hogy 1724 óta a kormányzóság lakossága 1 millió fővel nőtt.⁵²

⁴⁷ A 16. század végén Belüjgorodban (Fehér város), amely feltehetőleg falai színéről kapta a nevét, a Nyeglinnaja folyó bal partján létesült az Opricsnij dvor, Belüj gorod nyugati részén telepítették le az opricsnyikovokat (cári szolgálatban álló pomescsikokat). 1585–1593 között F. Sz. Kony építész irányításával megépítették Belüjgorod városfalát. A fal a Kreml Vodovzvodaja bástyájától kezdődött, a későbbi Precsisztyenszkaja naberezsnaja mentén haladt a Bulvarnoje kolco vonalán a Moszkva folyóig, onnan pedig a Moszkvoreckaja naberezsnaja mentén Kitajgorod faláig. A fal több mint 9,5 km hosszú volt, 10 m magas, vastagsága 4,5–6 m. 27 bástyája volt, ebből 10 kapubástya. A bástyák többsége négyzet alapú, 13–20 m magas volt. A fal mentén haladt a vízzel telt árok. <https://www.britannica.com/place/Bely-Gorod> (letöltés: 2018. dec. 7.)

⁴⁸ MNL OL, Nachlass Zinzendorf, Tagebücher, Band 19./ (W 603.). 1774. aug. 6. f. 117–118

⁴⁹ Uo.

⁵⁰ Mihail Nyikityics Volkonszkij (1713–1788) Tverben született. 1762-ben a lovas testőrség tagja volt, Katalin cárné mellé állt a puccs idején. Gyakran járt Lengyelországban titkos tárgyalásokat folytatni a mágánásokkal. 1764-ben az orosz csapatok parancsnoka lett, amelyek támogatták Stanislaw Poniatowski királlyá választását. 1769-ben II. Katalin nagykövetté nevezte ki Lengyelországban. 1771-ben a pestis lázadás után lett Moszkva főparancsnoka. Fontos szerepet játszott a Pugacsov lázadás leverésében. Fivére volt A. Ny. Volkonszkij (1720–1781). Vlasiev, F. A.: *Potomsztvo Rjurika*. Tom I. Nr. 3. Szentpétervár, 1907. 400., 412–413.

⁵¹ Fjodor Andrejevics Ostermannról (1725–1811), Andrej Ivanovics Ostermann, néhai alkancellár fiáról lehet szó, akit 1773-ban neveztek ki Moszkva kormányzójának. <http://ostermanniana.ru/index.html> (letöltés: 2018. aug. 12.)

⁵² MNL OL, Nachlass Zinzendorf, Tagebücher, Band 19./ (W 603.). 1774. aug. 7. f. 119.

Vacsora közben érkezett meg Repnyin herceg⁵³ Voroncovval⁵⁴ együtt. Zinzendorf már Bécsből ismerte őket, s most körülbelül kétszáz versztnyi távolságból, a Dunánál található katonai táborból érkeztek.⁵⁵ Kilenc nap alatt tették meg az utat, hogy elhozzák a törökökkel kötött béke aláírt okmányát. A végleges megállapodás értelmében Oroszország három erődőt kapott a Krím félszigeten, szabad hajózást a Fekete-tengeren, s a két birodalom közötti határt továbbra is a Bug folyónál húzták meg. Besszarábia, Moldva és Havasalföld továbbra is a Portánál maradt, de lakói széles körű kiváltságokat kaptak.⁵⁶ Különösen nagy tetszést aratott a hír, hogy a fentieken kívül még 4 és fél millió ezüst rubel is gazdagítja majd az orosz kincstárat. Repnyin herceget látva senki sem mondta volna meg – jegyzi meg Zinzendorf –, hogy ő volt Lengyelország zsarnoka.⁵⁷ Jelen volt még Ostermann, az egyházi birtokok igazgatója⁵⁸ és a híres Müller,⁵⁹ a levéltárak felügyelője, aki Oroszország történelmének megírásán dolgozott. Vele hosszasan beszélgetett, s megkapta tőle a novgorodi kormányzáság térképét.

Zinzendorf augusztus 8-án reggel levelet írt Lobkowitz hercegnek, a bécsi udvar szentpétervári követének.⁶⁰ Elküldte a Varsó–Moszkva közötti útra vonatkozó számláit, amelyek összesen 407 forintot tettek ki. Kilenc óra körül útnak indult a főherceg Müller egyik kollégájának kíséretében, hogy felkeresse az árvaházat Belüjgorodban. A távolból már megcsodált épület nagy volt, de még csak az egyik szárnyát sikerült befejezni. 1700 rendesen felöltöztetett, jól táplált fiú és lány élt itt. Hálótermeik, tantermeik tiszták voltak, németül, franciául,

⁵³ Nyikolaj Vasziljevics Repnyin (1734–1801), herceg, tábornok, aki fontos szerepet játszott a lengyel–litván állam felosztásában. A hétéves háborúban résztvevő Repnyint III. Péter Berlinbe küldte mint nagykövetet, később II. Katalin Varsóba helyezte át. Gyakorlatilag ő uralkodott Lengyelországban II. Katalin képviselésében. II. Katalin utasításainak megfelelően rá akarta venni a lengyel szejmet, hogy fogadja el a vallásszabadságról szóló törvényt. Mivel a követek szembeszegültek a cárnő akaratával, Repnyin lefogott öt prominens személyt, és elhurcoltatta őket Kalugába. A követek felháborodása miatt alakult meg 1768. február 29-én Podóliában a bari konföderáció, amelynek veresége elvezetett Lengyelország első felosztásához. Ezért írja naplójában Zinzendorf, hogy ő volt Lengyelország zsarnoka. 1768-ban áthelyezték a török frontra. Katonai sikereit követően később ő lett a törökök ellen harcoló orosz hadsereg főparancsnoka. Sztjegnyij: *Razgryeli Polsi*, 110–120.; Ring: „*Lengyelországot az anarchia tartja fenn?*”, 165.; <https://www.britannica.com/biography/Nikolay-Vasilyevich-Prince-Repnin> (letöltés: 2018. dec. 7.)

⁵⁴ Szemjon Romanovics Voroncov gróf (1744–1832), későbbi bécsi és londoni nagykövet, akinek nagy érdemei voltak az orosz–török háborúban. „*Vorontsov s.v. Semen Romanovich Vorontsov.*” Chisholm, Hugh. *Encyclopædia Britannica*, 28 (11th ed.). 212–213.

⁵⁵ A békét a Szilisztra melletti Kücsük-Kajnardzsi faluban írták alá. R. A. N. Insztitut Szlavjanovegyenyija: *Vek Jekatyerinü II. Gyela balkanszkije*. Moszkva, 2000. 116.

⁵⁶ MNL OL, Nachlass Zinzendorf, Tagebücher, Band 19./ (W 603.). 1774. aug. 7. f. 119.

⁵⁷ Repnyin erőszakos eljárása a vallásszabadság bevezetésére idézte elő a bari konföderáció megalakulását, így közvetve a Rzeczpospolita első felosztását is. Ring: „*Lengyelországot az anarchia tartja fenn?*”, 165.

⁵⁸ Ivan Andrejevics Ostermannról, a néhai alkancellár másik fiáról lehet szó, akit 1774-ben neveztek ki szenátornak. <http://ostermanniana.ru/gallery/house/english/english.html>; <http://ostermanniana.ru/index.html>. (letöltés: 2018. dec. 6.)

⁵⁹ Gerhard Friedrich [Fédor Ivanovitch] Müller (1705–1783) történész, régész, 1725-ben az Orosz Tudományos Akadémia tagja, majd 1728–1730 és 1754–1765 között a titkára. Az Orosz Birodalom történésze, az Árvaház főfelügyelője, később, 1772–1783 között a Külügyi Kollégium Levéltárának igazgatója. Karp: *Les livres*, 68.

⁶⁰ Joseph Maria Karl von Lobkowitz (1724–1802), Johann Georg Christian von Lobkowitz herceg és Caroline Henriette von Valdštejn fia. www.geni.com/people/Joseph-Fürst-von-Lobkowitz/6000000016425663045; <https://www.deutsche-biographie.de/sfz130686.html>. (letöltés: 2018. aug. 12.)

olaszul és oroszul tanultak, ezenkívül rajzot, éneket, szolfézst, néhányan pedig mesterségeket, például kőművességet is. A műhelyeket és különtermeket azonban nem tekinthették meg. A növendékek jó modora, viselkedése lenyűgözte Zinzendorft és a főherceget, akik az intézmény vezetőjét jóindulatúnak, segítőkésznek találták. A szalonban megtekintették az árva ház támogatóinak portréját, közöttük Hesse Homburg hercegnőét⁶¹ és egy parasztét Seremetyev gróf⁶² birtokáról, aki 100 000 rubelt adott az építkezésre. A növendékek külön köszöntötték a vendégeket, a főherceget franciául és olaszul, Zinzendorft pedig németül.⁶³ A gróf elismeréssel nyugtázta, mert tudomása szerint ennek a nyelvnek a megtanulása az oroszoknak nagyon sok nehézséget okoz.

Folytatva az utat a főherceg a hintóikra terelte a szót. Meglepte őket, hogy gyakran látnak különböző színű lovakat a postaállomásokon, tarka sapkákat és éjjeli edényeket. Megállapították, hogy az itt élők kedvelik az élénk színeket, és sok szép lovuk van. Városnéző útjukon ismét a Kreml felé tartottak, felkeresték a főtemplomot, a Szűz Mária Mennybemenetele katedrálist, ahol a cárok koronázási szertartását rendezik. Itt található a hatalmas, korona alakú ezüst csillár, valamint Szűz Mária Szt. Lukács által festett arcképe.⁶⁴ Utána az Arhangelszkij székesegyházat tekintették meg, ahová a cárokat temették, köztük Rettegett Ivánt és fiát, akit Borisz Godunov öletett meg, s akit később szentté avattak.⁶⁵ Zinzendorf – nyilván a Pugacsov lázadásra tekintettel⁶⁶ – megemlíti, hogy mivel III. Péter cárt, II. Katalin néhai férjét egyáltalán nem úgy temették el, ahogyan az egy elhunyt uralkodóhoz méltó lett volna, a nép úgy hiszi, nem is halt meg. Láttak egy asszonyt, aki fizetett a pópának azért, hogy imádkozzon az elhunyt férjéért. A templomok gazdagon díszítettek, jegyezte fel a gróf, sok az adomány és az aranyozás, s mindenütt rengeteg a kép.⁶⁷

A Kremlben tett látogatás után felkeresték Ostermann(??), aki elhalmozta őket tanácsaival, délután pedig felkeresték Volkonszkij herceget(??), akinél találkoztak Panyin gróffal.⁶⁸

⁶¹ Anasztázia Ivanovna Trubeckaja grófnő (1700–1755), a későbbi Hesse-Homburg hercegnő 1757-ben Alekszander Roslin által festett képéről lehet szó. <https://www.alamy.com/stock-photo-anastasia-ivanovna-princess-of-hesse-homburg-1700-1755-ne-countess-135277142.html?pv=1&stamp=2&imageid=9811F4A6-1F77-4705-8819>. (letöltés: 2018. dec. 6.)

⁶² Valószínűleg Pjotr Boriszovics Seremetyev (1713–1788) gróf, a kuskovoi palota építtetőjének jobbágjáról lehet szó.

⁶³ MNL OL, Nachlass Zinzendorf, Tagebücher, Band 19./ (W 603.). 1774. aug. 7. f. 120.

⁶⁴ Feltehetőleg arról az ikonról lehet szó, amelyet állítólag még a kijevi fejedelem kapott Konstantinápolyból 1115-ben, s akitől a kép először Vlagyimirbe, onnan pedig Moszkvába került. <https://aletea.org/2017/10/18/4-icons-of-mary-attributed-to-st-luke-the-evangelist/> (letöltés: 2018. aug. 16.)

⁶⁵ Zinzendorf itt nyilvánvalóan az uglicsi Szt. Dimitrijre gondolt, és halálának elterjedt legendáját említette meg. <http://pravoslavie.ru/87081.html> (letöltés: 2018. dec. 6.)

⁶⁶ Jemeljan Pugacsov ugyanis azt állította, hogy ő maga III. Péter, akinek sikerült túlélnie a merényletet. A lakosság meggyőzése érdekében III. Péter néhány jobbággyvédő intézkedésére támaszkodva folytatta propagandáját, azt állítva, hogy fel akarja szabadítani az orosz parasztságot.

⁶⁷ MNL OL, Nachlass Zinzendorf, Tagebücher, Band 19./ (W 603.). 1774. aug. 7. f. 120

⁶⁸ Nyikita Ivanovics Panyin gróf (1718–1783) észt katonatiszti családból származott, 1740-ben állt be az orosz hadseregbe. Erzsébet cárnő favoritjaként először Koppenhágában, majd Stockholmban lett nagykövet, ahol tizenkét évig küzdött a francia befolyás ellen. Később II. Katalin őt bízta meg Pál cár nevelésével. Panyin találta ki az Északi Szövetség megalakítását Oroszország, Poroszország, Lengyelország, Svédország és Nagy-Britannia bevonásával a francia befolyás gyengítésére. 1762–1783 között meghatározó befolyása volt a külügyekben, bár ellenezte Lengyelország felosztását. Váratlanul érte a bari konföderáció létrejötte, később gyengült a pozíciója. Ez tovább fokozódott, amikor javultak az orosz–osztrák kapcsolatok, mert II. József nagyon utálta Panyint. <https://russiapediart.com/prominent-russians/politics-and-society/nikita-panin/> (letöltés: 2018. dec. 6.)

Ezt követően három versztnyi utazás várt rájuk, s megtekintettek egy apácakolostort, amelyet Novogyevicsinek hívtak. Nagyon szépnek találták a fekvését, hiszen egy hegy lábánál, a zöld mezőn emelkedett, s mivel a férfiaknak is megengedték, hogy belépjenek a kolostorba, ők is bemehettek. Meglepve tapasztalták, hogy az orosz asszonyok minden kép előtt vagy százszor is meghajolnak és hosszasan imádkoznak. A kolostor udvarán sátrak emelkedtek, a látogatók sokasága vigadt, táncolt, énekelt és csókolózott.⁶⁹

A kolostorban tett látogatás után felkeresték Thames angol kereskedőt, aki elhalmozta őket bókokkal. Gyönyörű bútorokkal angol mintára berendezett házából⁷⁰ csodálatos látvány tárult a vendégek elé, megszemlélhették az onnan nyolc versztnyire emelkedő Demidov palotát is. A horizont távoli peremén erdő sötétlett, amelyből kikandikáltak a harangtornyok csúcsai.⁷¹

Folytatva útjukat egy kis időre megálltak egy síkságon, hogy szemügyre vegyék a fel-alá robogó rengeteg kocsit. Többségük inkább egylovas „rozpuski” volt, nem hintó, s a kocsikban sok szép hölgyet láttak.⁷²

Este betértek egy templomba, ahol éppen esküvő zajlott. A szertartást különösnek találták, mert a házasulandók kezdetben, az istentisztelet alatt a szentélyen kívül álltak. Ezt követően a főpap (*archirei*) kézen fogta és a szentélybe vezette őket, ahol egy fehér ruhás pópa háromszor megcsókoltatta velük a keresztet és a Bibliát, majd mindkettőjük fejére tett egy koronát, és háromszor körbevezette őket a templomban. Közben a hallgatóság többször elénekelte az „Uram irgalmaz!”-t. A hosszú ceremónia végén a férj csókot nyomott a menyasszony ajkára, a pap bevezette őket a szentélybe, ahol az ifjú házások keresztet vetettek, majd megcsókolták a szentképeket. Végezetül köszönetet mondtak a szüleiknek, és meghajoltak előttük. Zinzendorf megjegyezte, hogy a házasulandók francia divat szerint készült, de rosszul szabott ruhát viseltek.⁷³

Augusztus 9-én reggel kapták a hírt, hogy egyelőre nincs eszköz, amivel tovább utazhatnak. Később Müller úr jött értük, s a szakadó esőben elvitte őket a Kremlbe, ahol megmutatta a régi fegyverek, lószerszámok, sisakok, páncélok gazdag gyűjteményét. Minden darab gyönyörűen ki volt dekorálva arannyal, ezüsttel, igazgyöngyökkel. Innen a kincstárba vezetett az útjuk, ahol megcsodálták a görög császár által Alexis Comnenosnak, Anna császárnő fiának küldött koronát, a Monomah sapkát.⁷⁴ Lenyűgözte őket az elefántcsontból és aranyból készült, csodálatosan kifaragott trón, a koronázási kard, a dupla trón, amelyet V. Iván és Nagy Péter koronázására készítettek. Láthatták a cár koronázási öltözkékét, valamint a Kreml épületegyüttesének fából készült makettjét is.

Ezt követően felkeresték a levéltárat, ahol Müller megmutatta nekik Miksa császár Retegett Ivánhoz írott levelét, amelyben a cárt rokonának nevezi. Ezzel szemben XIII. Lajos

⁶⁹ MNL OL, Nachlass Zinzendorf, Tagebücher, Band 19./ (W 603.). 1774. aug.7. f. 120-121.

⁷⁰ Ez a Bolsaja Ljubljanka utcában található ház lehetett, ahol a ma is élő legenda szerint Puskin született. <https://www.wilnitsky.com/scripts/redgallery1.dll/details?No=37418> (letöltés: 2018. szept. 2.)

⁷¹ MNL OL, Nachlass Zinzendorf, Tagebücher, Band 19./ (W 603.). 1774. aug.8. f. 121

⁷² Uo.

⁷³ Uo.

⁷⁴ Zinzendorf itt ismét tévedett. A legenda szerint II. Vlagyimir Monomakhosz kijevi fejedelem kapta a „koronát”, egy nercprémmel övezett, arany filigránnal és gyönggyel díszített sapkát IX. Konsztantin Komnénosz bizánci császártól, a nagyapjától, mivel édesanyja, Anna, a császár leánya a kijevi fejedelem felesége lett. Б. А. Успенский? «Царь и император: Помазание на царство и семантика монарших титулов». Москва, 2000. 77.

francia király ugyanolyan stílusban levelezett a cárral, mint bárki mással, Angliai Erzsébet pedig csak királynak nevezte őt.⁷⁵

A levéltárban tett látogatás után a szakadó eső ellenére végigjárták Kitajgorod számtalan üzletét, és vásárolgattak. Vettek hálósapkát, Oroszországban gyártott selyemkendőket, amelyeket szinte minden orosz nő visel, akik egyébként nagyon jól öltözöttek, állapította meg Zinzendorf. Innen Weber⁷⁶ könyvkereskedőhöz mentek, majd a nagy patikába, amely egy óriási palota, fekete sárkánnyal a tetején. Az egész hadseregnek parancsba adták, hogy Moszkvában itt kötelesek vásárolni a gyógyszereket, Szentpéterváron pedig Thomson cégénél.⁷⁷

Augusztus 10-én délelőtt Zinzendorf vásárolt egy útisapkát, amit eléggé drágállott. Tíz óra után elindultak a főherceggel, átkeltek a Jauza hídján, elhaladtak a cári kórház mellett, áthaladtak egy erdőn, majd kiértek egy nagy rétre, ahol katonák táboroztak. Az út mentén végig kozákok posztoltak. Kuzskovoba értek, Pjotr Boriszovics Seremetyev gróf,⁷⁸ a cárnő kamarásának a birtokára. A pálmaháznál szálltak ki a kocsiból, mert akkor éppen ott lakott a gróf. A vendéglátójuk még nem volt felöltözve, ezért várakozás közben az orosz uralkodók portréinak nézegetésével ütötték el az időt. Legszebbnek közülük Nagy Péter Anna nevű leányát, III. Péter édesanyját találták. Később csevegtek a házigazdával, ebédeltek, majd megtekintették Seremetyev gróf rezidenciáját. A palota gyönyörű tó mellett feküdt, de tartozott még hozzá kilátó (Belveder), lovarda, különböző stílusú (olasz, holland, kínai) házak, Ermitage,⁷⁹ angol park és labirintus a francia parkban. Ezzel azonban még nem ért véget a látnivalók sokasága. Seremetyev grófnak figyelemreméltó vadasparkja is volt, ritka állatokkal, mint a szibériai fekete farkas, de természetesen tartott nyulakat, őzeket, szarvasokat is. Este hét óra előtt fejezték be a birtok megtekintését. Házigazdájuk rendes embernek tűnt, aki nem volt sem túl rideg, sem túl szívélyes, annak ellenére, hogy hatalmas vagyonnal, négyszázezer rubellel dicsekedhetett, s főkomornyikja, egy német báró irányította az egész rezidenciát. A vacsoránál jelen volt Essig úr, az Árvaház vezetője és Müller tanácsos úr is, aki eljött megnézni Zinzendorf genealógiai művét.⁸⁰

Augusztus 11-én reggel rendezték a számlát a fogadóssal, valamint a munkásokkal, akik Zinzendorf hintóját javították. A hintóval elmentek Müller tanácsoshoz, hogy elköszönjenek tőle. Volkonszkij herceg szárnysegédje előkerítette a szmolenszki szerzsantot, hogy tovább kísérje őket útjukon. Délután öt óra előtt kocsijukkal elhajtottak két Jauza melletti gőzfürdőbe. Az elsőt csak férfiak látogathatták, akiknek mézzel és tejjel ízesített teát szolgáltak fel. A fapadokon üldögélő férfiak vesszőkötegekkel csapkodták egymás hátát. A másik fürdő szintén a folyó mellett állt, de ennek két része volt, egy a hölgyek, egy pedig a férfiak számára.

⁷⁵ MNL OL, Nachlass Zinzendorf, Tagebücher, Band 19./ (W 603.). 1774. aug. 9. f. 122.

⁷⁶ A dán származású Christian Ludwig Weber, a moszkvai egyetem könyvbizományosa 1760 óta élt Moszkvában. Lásd: Karp: *Les livres*, 69–70.; Копанев [Koranev], N. A.: *Французская книга и русская культура в середине XVIII века*. In: *Le Livre français et la culture russe au milieu du XVIIIe s.* Leningrad, 1988. 141–142., 146.

⁷⁷ MNL OL, Nachlass Zinzendorf, Tagebücher, Band 19./ (W 603.). 1774. aug. 9. f. 122.

⁷⁸ Pjotr Boriszovics Seremetyev gróf (1713–1788), apja Nagy Péter egyik legkedveltebb hadvezére volt. Halála után a cár a fiát az udvarban neveltette. Tíz évig szolgált a testőrgárdában, majd Anna cárnő kinevezte kamarásának. Hat uralkodót szolgált, ami ritkaságnak számított a 18. századi Oroszországban. Kuzskovot kifejezetten nyári rezidenciának építtette, ahol ünnepségeket, kulturális rendezvényeket tartott. <https://gw.geneanet.org/frebault?lang=en&n=sheremetev&oc=0&p=piotr+bor> (letöltés: 2018. aug. 12.)

⁷⁹ Remetebarlangot utánzó kerti lak, amely a 18. században nagyon divatos volt.

⁸⁰ MNL OL, Nachlass Zinzendorf, Tagebücher, Band 19./ (W 603.). 1774. aug. 9. f. 123.

A sok meztelen férfi teste szinte kivétel nélkül mind tetovált volt, ők is ugyanolyan vesszőkötegekkel csapkodták egymást.

Kocsisaik értük jöttek, és áthajtva a Diadalív alatt Moszkva elővárosai felé vették az irányt. Este hat óra körül hagyták el az orosz fővárost, hogy folytassák útjukat Szentpétervár felé.⁸¹

Összegzésül elmondható, hogy Karl von Zinzendorf gróf Moszkvát óriási, fejlődő, élénk forgalmat lebonyolító városnak látta 1774-ben. A kereskedelmi tanácsost láthatóan nem a történelmi műemlékek, hagyományok érdekelték elsősorban, hanem a modernizáció olyan jegyei, mint az árvaház, a főúri paloták építése, illetve Kitajgorod üzleteinek sokasága, azok kínálata. Bár a változás nem volt olyan viharos, mint ahogy azt később Szentpéterváron látta, de számára a régi orosz főváros sem tűnt álmos, a világtól elszakadt településnek. A szépen öltözött, selyemkendős asszonyok, az élénk kocsi- és hajóforgalom arra utalt, hogy Moszkvát is magával ragadta az Orosz Birodalom lenyűgöző modernizációja.

ÉVA RING

The experiences of an Austrian commercial counsellor in Moscow based on the 1774 diary of Karl von Zinzendorf

Count Karl von Zinzendorf, the commercial counsellor of the Habsburg Empire was beyond doubt one of the most active travellers of the 18th century. In 12 years, he visited Switzerland, Italy, French, Great Britain, Spain, Belgium, and Hungary, as well as distant locations like Portugal, Sicily, or Transylvania. This study focuses on a short episode of his last big trip to Eastern and Northern Europe: his stay in Moscow in August 1774. We believe that Zinzendorf's experiences in the old Russian capital deserve the attention of not only historians, but wider audiences as well. The reason for this is that as an experienced traveller and expert on economy he could form an unbiased opinion about what he saw and compare it to his experiences in other countries, and he could evaluate the modernization efforts as well.

---

⁸¹ Uo.